SOCIALA NÄTVERK OCH FÄLT

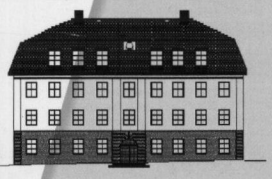

Opuscula Historica
Upsaliensia 28

Varför nätverk spelar roll: om nätverksbegreppets otillåtenhet och epistemologiska särart

Niklas Stenlås

Denna artikel diskuterar översiktligt frågan om varför ett nytt intresse för nätverk uppkommit inom samhälls- och humanforskning samt pekar på begreppets speciella natur och förutsättningar. Nätverksbegreppet rymmer i sig en teoretisk laddning som ger det en särställning gentemot andra samhällsanalysbegrepp. Nätverksbegreppet uttrycker ett särskilt förhållningssätt till samhället och historien. Detta gör det vanskligt att använda begreppet som ett bland andra teoretiska och metodologiska forskningsverktyg.

Begreppet nätverk är idag mycket populärt inom samhälls- och humanistisk forskning. Det används ofta mycket löst för att beteckna olika samhällsfenomen som inte låter sig enkelt beskrivas på något annat sätt, löst sammansatta strukturer i allmänhet eller mellanmänskliga relationer i största allmänhet. Manuel Castells monumentala trilogi om nätverkssamhället är ett tydligt utslag av det nya intresset för nätverk. Inom en amerikansk sociologisk forskningstradition har begreppet använts sedan 1960-talet för att på ett mycket precist sätt mäta olika typer av relationer. Möjligen med undantag för den senare traditionen, som upplever något av en renässans på grund av det nya intresset för nätverk, måste det nymornade nätverksintresset ändå ha en förklaring i form av någon gemensam nämnare. Även utanför den akademiska forskningen tycks begreppet intressera och locka människor att tala om nätverk, odla sina nätverk och organisera sig i olika typer av nätverk. Varför appellerar nätverksbegreppet så till vår tid?

För att kunna svara på den frågan måste vi först ställa oss frågan huruvida nätverksbegreppet säger något nytt om vårt samhälle eller om samhället självt förändrats. Ett tredje alternativ vore förstås att nätverksbegreppet är ett modebegrepp, inte säger något nytt om samhället och att samhället inte heller har förändrats i något nätverksavseende. För att börja med det sista alternativet så kan det mycket väl vara riktigt. Det finns då ingen anledning att intressera sig för nätverk. Intresset för dem är en fluga och kommer snart att vara över. Vi kan sluta läsa denna artikel nu och ägna oss åt någonting annat istället! Vi kan emellertid inte idag veta om detta alternativ är riktigt. Är det det så har nätverksbegreppet ingenting att säga oss. Om vi slutar att intressera oss för nätverksbegreppet här så får vi emellertid inte veta vad de andra två alternativen leder till. Skälet att förkasta detta alternativ på det här stadiet är alltså att de andra två alternativen först måste undersökas. Alternativ nummer två är att samhället har förändrats så att nätverksbegreppet bättre svarar mot dagens samhällsorganisation än alternativa begrepp. Detta är Castells' och många andra moderna samhällsvetares ståndpunkt. Detta kan mycket väl också vara en riktig ståndpunkt. För den historiker som använder begreppet nätverk för att undersöka på förtroende och utbyte byggda mellanmänskliga relationers betydelse i historiska samhällen står det emellertid genast klart att detta är oriktigt. Interaktionen mellan människor och de normer den bygger på har sett ungefär likadan ut så länge människor har interagerat med varandra. Även om samhällsorganisation, kommunikationsteknik och avstånd varierar, liksom utfallet av mänsklig interaktion, består normerna och reglerna för denna interaktion från tid till annan.[1] Nätverken har alltså fungerat på samma sätt även om deras betydelse skiftat från samhälle till samhälle och från tid till annan. Detta är förstås en antimodern ståndpunkt eftersom den ifrågasätter själva möjligheten till framsteg i ett väsentliga avseenden. Det gör den förstås intressantare och för

[1] Hasselberg et al., *History From a Network Perspective. Three Examples From Swedish Early Modern and Modern History c. 1700–1950*, Centrum för Transport- och Samhällsforskning Working Papers 1997:1, Borlänge 1997.

oss över till den tredje möjligheten, dvs. den att nätverksbegreppet ger oss nya insikter och hjälper oss att förstå världen på ett nytt sätt. Det är också syftet med denna text att visa på nätverksbegreppets epistemologiska särart och dess oförenlighet med ett modernt sätt att tolka världen.

Det moderna imperativet

Den moderna människan bygger sin världsbild på en fast förvissning om sin tids överlägsenhet. I jämförelse med traditionella samhällen kännetecknas vår värld och vår tid av framsteg och utveckling. Begreppet modern innebär just ett brott gentemot det traditionella. Det moderna är annorlunda genom att värden som individuella rättigheter, demokrati, sanningssökande och privat egendom är förborgade i samhällets moderna institutioner. Denna föreställning, vill jag påstå, delar vi alla mer eller mindre oavsett åskådningar i övrigt. Åtminstone gör vi det på ett omedvetet plan. Vi kräver dagligen av samhällets institutioner att de ska uppföra sig enligt dessa värden. Vi är moderna människor, vi lever i en modern värld. En sådan är rationell, begriplig och har en riktning, ett mål. Den moderna världen anser vi består av olika samhällssektorer som fungerar efter olika regler. Ekonomi fungerar efter ekonomiska lagar och familj och vänskap efter sociala. Staten fungerar i enlighet med politiska lagar. Dessa sektorer samarbetar vi dagligen för att hålla åtskilda. Det moderna samhället bygger på att samhällets fundamentala sektorer inte får flyta samman. Familjen måste hållas åtskild från staten. I annat fall hamnar vi i en traditionell värld av nepotism och klientelism. Moral, familj och vänskap måste hållas åtskild från ekonomin. En ekonomi baserad på känslor och vänskapsband är inte förenlig med modern ekonomisk doktrin. Om inte dessa åtskillnader ständigt upprätthålls är världen helt enkelt inte modern.

Även samhällsforskningen om den moderna världen analyserar genom att gruppera företeelser i dessa sektorer. Ekonomen studerar ekonomins lagar, statsvetaren och historikern politikens medan sociologen studerar den mänskliga interaktionens lagar. Kunskapen om världen är indelad i fack som motsvarar de lagar som vi anser styr

världen.[2] Genom att indela vårt vetande i fack skiljer vi oss från de traditionella och kontrollerar på så sätt omvärlden. Endast antropologen studerar politiken, ekonomin, världsbilden och den mänskliga interaktionen på en gång men så kan bara primitiva, omoderna folk studeras.[3] Det är därför som tänkare som Marcel Mauss, upptäckaren av gåvans moraliska ekonomi, utan att egentligen pröva saken, måste försäkra oss om att hans upptäckt endast gäller arkaiska samhällen.[4] En antropologi över oss själva är nästan otänkbar. Det moderna samhället är per definition sektoriserat och även kunskapen om det är indelat i motsvarande fack.

Hobbes politiska tänkande anges ofta som ursprung och grund för en modern maktdoktrin. Denna maktdoktrin tillskriver makten attribut som formell, legal, genomskinlig och universell. Med Hobbes kan man tala om ett modernt maktbegrepp där samhället uppfattas som ett urverk reglerat av suveränens vilja, liksom världen uppfattas som ett urverk reglerat av Guds vilja. En central metafor för Hobbes är Leviathan vars huvud är suveränens och vars kropp är undersåtarna. Den reglerande principen är lagen (suveränens vilja) och förutsättningen för lagen är en föreställd gemenskap, staten, som i och med denna tanke blir till. Hobbes projekt var att konstruera den moderna staten åt sin monark. Det var ett normativt projekt – samtidigt en beskrivning och en konstruktion. Hobbes maktdoktrin möjliggör en sekulär stat genom att ersätta gudomlig investitur med furstens och folkets enhet. Genom denna tanke blir en mans vilja mångas vilja – en makroaktör, staten, blir till:

> Hobbes' conceptual system was designed to ensure that all should know that the community of the nation was identical with the benign and expressive will of its monarch.[5]

---

[2] Bruno Latour, *We Have Never Been Modern*, London etc, 1993, s. 10 ff.

[3] Ibid., s. 7.

[4] Marcel Mauss, *The Gift. The Form and Reason of Exchange in Archaic Societies*, London 1996.

[5] Stewart R. Clegg, *Frameworks of Power*, London, Newbury Park & New Dehli, 1989, s. 23 ff.

Leviathans vilja kommer till uttryck genom lagen (tidigare Guds vilja). Hobbes idealstat var förvisso ett envälde men ett envälde vars enda vilja i teorin var summan av dess medborgares. Leviathan, Hobbes' gammaltestamentliga metafor för furstens suveräna makt, är således "the people itself in another state".[6] Maktens medium är således lagen, den uttrycker medborgarnas intressen och den är universell och tar inga partikulära hänsyn. Den moderna makten är alltså legal och därigenom legitim. Maktens institutioner och system liksom alla moderna institutioner och system måste vara formella, universella och genomskinliga för att vara legitima.

Detta påverkar förstås även forskaren och forskarens villkor för att analysera sin omvärld. Kunskapen är indelad i fack och varje fack har sina regler, regler som är anpassade för att förstå de moderna, formella, genomskinliga och legitima system och institutioner som är verksamma inom respektive forskningsområde. Det lättaste sättet för forskaren att hantera avvikelser från dessa normer är att ignorera dem. På så vis slipper han/hon att utveckla teoretiska och metodologiska verktyg för att upptäcka och hantera avvikelser.

Ju mer tillämpad och ju mer praktiskt inriktad och ju mer forcerad forskningen är desto större är risken att forskningsresultaten kommer att uppfylla och bekräfta våra krav på de moderna institutionerna. Redan i metodregler, val av undersökningsområden och frågeställningar anpassar forskaren sin undersökning till de krav vi ställer på undersökningsobjektet för att det ska passa i vår moderna värld. Politiska partier ska vara demokratiska, föreningar representativa, marknader effektiva osv. Utsagor från aktörer, vare sig det rör sig om personer eller organisationer, förutsätts vara vederhäftiga. Deras handlande förutsätts vara styrt eller förankrat i en större logisk sammanhängande struktur såsom en ideologi eller strategi. Därigenom blir handlingar genomskinliga, begripliga och legitima. Det är så det ska vara i en modern välorganiserad värld.

---

[6] Michel Callon & Bruno Latour, "Unscrewing the Big Leviathan. How Actors Macrostructure Reality and Sociologists Help Them to Do So" i Knorr-Cetina & Cicourel (red.), *Advances in Social Theory and Methodology. Towards an Integration of Micro- and Macro-Sociologies*, Boston, London & Henley, 1981, s. 227 ff.

Vi skulle kunna kalla detta det moderna imperativet: världen är rationell, sammanhängande och genomskinlig. Saker och ting är vad de verkar vara vid observation, dvs. det är den formella definitionen som gäller. Aktörer, vare sig det gäller personer eller organisationer, är målmedvetna, förutsägbara och deras agerande är förankrat i någonting överordnat, begripligt och logiskt. Därigenom blir aktörers handlingar och samhällets system legitima.

Nätverkens värld

Ett nätverk är direkt omodernt. De existerar så att säga parallellt med den moderna världen. De följer inte alls de krav vi ställer på moderna institutioner. Ändå finns de i den moderna världen liksom i den förmoderna eller omoderna världen. Nätverket är just de förhållanden som den moderna människan måste bortse från för att hennes värld ska fungera. Nätverk är en traditionell mellanmänsklig struktur organiserad på tvärs mot modern rationell samhällsorganisation. Därför får de heller inte synas. Låt oss som exempel se på moderna eliters relation till de institutioner som de kontrollerar och, paradoxalt nog, som ger dem deras elitstatus.

> I moderna samhällen befolkar eliter institutioner i vilka de har avgränsade funktioner, ämbeten eller kontrollerande intressen, men i relation till institutioner, skapar de en domän av personliga relationer som sträcker sig över funktionella och officiella gränser. Institutioner verkar ha ett eget liv, och samhället kan beskrivas uteslutande i termer av formella organisationer. Men hur påverkar det samhället om just dessa organisationers uppträdande visar sig bero av aktiviteterna hos de kontrollerande eliterna i slutna informella världar.[7]

Elitens nätverk är en antistruktur i hjärtat av det moderna samhället. Det är någonting som inte får finnas i ett modernt samhälle och ändå gör de det. När nätverk ändå uppträder är de någonting som tycks motsäga samhällets anspråk på modernitet och rationalitet. Medan det moderna samhällets institutioner är just moderna, formella, legitima, genomskinliga och universella är människornas nätverk traditionella,

[7] George E. Marcus, "'Elite' as a Concept, Theory and Tradition" i George E. Marcus (red.), *Elites. Ethnographic Issues*, Albuquerque,1983, s. 10. (Artikelförf. övers.)

informella, illegitima, ogenomskinliga och partikulära. Båda existerar sida vid sida i moderna institutioner men det är bara de förra som får finnas. Själva existensen av de senare motsäger de förras anspråk på att vara moderna.

Trots att de är osynliga och otillåtna är nätverken helt centrala för samhällets sätt att fungera. Citatet ovan uttrycker dock insikten att världen kan förstås utan nätverken (i detta fall elitens nätverk) men att en sådan förståelse också är en vrångbild, ett systematiskt bortseende från det som inte är modernt. Det är alltså lätt att bortse från nätverken eftersom de ställer oss inför en bild av samhället som vi inte vill ha och som blir oerhört svår att hantera och harmoniera med det uppenbara och välkända.

Slutsats

Mot bakgrund av ovanstående torde det framstå som tydligt att nätverksbegreppet inte är något som enkelt låter sig adderas till redan befintliga arsenaler av analysbegrepp och perspektiv. Bruket av ett nätverksperspektiv bör om det är genomtänkt och konsekvent genomfört leda till en helt ny bild av redan kända omständigheter. Det är dock inte säkert att vi gillar vad vi ser och detta kan utgöra ett starkt motstånd mot nätverksperspektiv. Världen med nätverk ser helt annorlunda ut än världen utan. Det är dock världen utan nätverk vi lärt känna som den moderna världen. Där nätverk ändå förekommer förvisar vi dem helst till gångna tider eller primitivare samhällen (som ju faktiskt inte är moderna). Där nätverken ändå tränger sig på vill vi ändå förvisa dem på något sätt. Det kanske inte är riktigt seriös forskning eller bör de åtminstone betraktas som marginalfenomen vilka inte får kontaminera samhällets centrala regelverk som rättstaten, marknadsekonomin, demokratin och forskningen.

Hur ska då det nya intresset för nätverk förklaras om de nu är så förbjudna? Antagligen helt enkelt genom att vi inte längre är helt säkra på om historien verkligen har en riktning och om vi faktiskt är helt moderna. I takt med att det moderna samhällets formella institutioner misslyckas med att leverera demokrati, tillväxt, sanning eller rättvisa eller vad det nu råkar vara som motiverar deras existens,

förlorar de legitimitet. Detta i sin tur öppnar vägen för alternativ. Intuitivt känner vi att nätverksbegreppet säger något väsentligt men vad är vi inte säkra på. Dags alltså att slipa verktygen och stålsätta oss inför vad vi kommer att få se.